

Örlogsstaden Karlskronas judiska historia

Harry R:son Svensson

Den följande texten baseras på avhandlingen *Fabian Philip, familjen Ruben och örlogsstaden. Entreprenörfamiljen som grundade mosaiska församlingen i Karlskrona 1780–1945* som godkändes den 25 november 2017. Som titeln röjer behandlar avhandlingen judiskt liv i örlogsstaden Karlskrona 1780–1945. Opponent var fil. dr. Per Hammarström från Mittuniversitetet och avhandlingen var den fjärde som examinerats inom CEMAS [Centrum för Maritima Studier] under ledning av professor Leos Müller.

Karlskrona blev 1782 den fjärde staden i Sverige där judisk bosättning tilläts. Perioden 1686–1779 fanns det ett uttalat förbud för judar att vistas på svenskt territorium, men Gustav III ville låta judar invandra till Sve-

---

Harry R:son Svensson, född år 1976, är fil dr i historia. År 2018 har han fått artikeln "Parkanläggningen på Kungsholms fort i Karlskrona" publicerad i tidskriften *Ale Historisk tidskrift för Skåne Halland och Blekinge*. Artikeln är en källkritisk granskning av den omfattande muntliga traditionen om trädens ursprung på Kungsholms fort. Vidare kommer artikeln "Utvecklingen av en tidigmodern industrianläggning – örlogsstationen i Karlskrona 1723–1756" att publiceras i *Marinmusei årsbok* 2018. Utöver detta arbetar Svensson med ett forskningsprojekt om den politiska kulturen inom örlogsflottan 1930–1945.

rige. Han hade en föreställning, som grundade sig i antisemitiska stereotyper, om att judars närvaro i landet skulle verka gynnsamt på den ekonomiska tillväxten. Judar skulle få invandra och utmana skråväsendet som gav köpmännen handelsmonopol i städerna. När riksdagen år 1779 antog den partiella religionsfrihetslagstiftningen som lyfte det tidigare förbudet mot judisk närvaro i Sverige, började den judiska invandringen. Judar blev dock inte svenska undersåtar, de blev en tolererad främlingskoloni. Samtidigt uppdrogs Kommerskollegiet att utarbeta ett judereglemente som skulle reglera den judiska närvaron och arbetet utmynnade i 1782-års judereglemente. Häri reglerades judarnas närvaro i Sverige och för dem tillåtna näringar. Bosättningen reglerades till huvudstaden Stockholm, sjöhandelsstaden Göteborg och industristaden Norrköping, de tre städer där judar tänktes göra bäst ekonomisk nytta för staten.

Redan år 1780 hade Fabian Philip anlant till örlogsstaden Karlskrona. Det var då rikets näst största stad och hemmahamn för örlogsflottan. Han fick burskap på 1779 års religionsfrihetslagstiftning och blev nipperhandlare. Handels societeten klagade högljutt på stadens äldstes beslut och de återkommande klagomålen från det handlande borgerskapet togs av Hugo Valentin, den svenskjudiska historiens nestor, som intäkt för att det karlskronitiska lokalsamhället var mer judefientligt än övriga svenska städer. Men detta antagandet bygger på att Valentin betraktade Karlskrona som en genomsnittlig svensk köpstad, där det handlande borgerskapet utgjorde stadens sociala elit. Antagandet är rimligt, då den svenska urbanhistoriska forskningen med historikern Sven Lilja i spetsen i nutid har gjort samma antagande. Men örlogsstadens sociala miljö skiljer sig från andra städer.

Historikern Mary Hilson undersökte 2006 arbetarrörelsens framväxt i Karlskrona och kunde då konstatera:

For all its status as a metropolitan outpost, Karlskrona has generally been seen, by historians and contemporaries alike, as largely peripheral to the upheavals of the late nineteenth and early twentieth centuries, and, like Plymouth, it has largely been ignored by historians of popular politics.¹

Hilson konstaterade i sin forskning att historiker och samtida betraktar Karlskrona som något perifert för 1800-talet och det tidiga 1900-talets utveckling och därför hade historiker ignorerat staden. Det saknas alltså tidigare forskning om Karlskrona. Det mesta vi känner till om staden är baserat på lokalhistoriska verk. Det saknas ett vetenskapligt forskningsfält om Karlskrona och det som finns till hands utgår inte från det som är karaktäristiskt för en örlogsstad.

Örlogsstaden Karlskrona

Örlogsstäder är hemmahamnar för staters örlogsflottor. De medeltida och tidigmoderna städernas funktion var handel och kommunikation. Hade behovet att kanalisera handel eller kommunikation på Trossön i östra Blekinge skärgård funnits, hade det uppstått en stadsbildning där under medeltiden. Dessa funktioner ombesörjdes väl av den medeltida staden Ronneby, varför behovet av en stad inte fanns i det blekingska kustbandet. Karlskrona grundades 1680 för att bli stormaktsväldets nya örlogsbas. Örlogsflottans huvudstation flyttades från huvudstaden Stockholm till det geografiska centrumet i stormaktstidens Sverige. Från den nya huvudstationen kom örlogsflottan att ha en större beredskap och kunde enklare nå alla delar av stormaktsväldet. Operationsbasen låg närmre södra Östersjön, vilket var dess huvudsakliga operationsområde. Vidare kunde försörjningslederna till Svenska Pommern och Baltikum enklare skyddas.

I och omkring Karlskrona kom örlogsflottan att bygga upp det tidigmoderna Sveriges största industrianläggning. För att flottan skulle kunna hållas operativ krävdes att den var självförsörjande. I det glesbefolkade Blekinge fanns inte möjligheten att försörja flottan på entreprenad. Då Trossön saknade vattenfall, kom industrianläggningen att drivas genom ett stort utnyttjande av manuellt arbete. Arbetskraften utgjordes främst av flottans båtsmän. Flottans ideala manskapsorganisation uppgick till 11 000 man vid kommendering och dessa skulle försörjas med mat och dricka. Tekniskt sett var produktionen på hantverksnivå, men den kvantitativa omfattningen var industriell. Produktionen var avsedd för masskonsumtion. Det går alltså att tala om en tidigmodern industriell produktion.

Flottans manskapsorganisation reformerades 1683 och båtsmanshället var i bruk under perioden 1683–1886, då det ersattes med den värvade stammen inom Matroskåren. Varje år tjänstgjorde 3 000 båtsmän i Karlskrona och för en stad som hade ca 10 000 invånare åren 1730–1810 kom detta att innebära svåra sociala påfrestningar i form av onykterhet, våld och trakasserier mot den kvinnliga befolkningen. Båtsmännen var därför illa sedda av den karlskronitiska lokalbefolkningen. Detta var resultatet av att flottan förlade båtsmännen i staden centralt belägna kaserner och båtsmännens familjer blev kvar på båtsmanstorpen i Östergötland, Småland, Öland, Gotland, Blekinge, Halland och Bohuslän. Det var i torpmiljön båtsmännens sociala kontroll fanns, i storstaden Karlskrona var de en av 3 000 anonyma båtsmän. Till detta kom att de roterade båtsmännen enbart vistades i Karlskrona under 12 månader vart tredje år. De indelta båtsmännen som för att snabbt kunna mobiliseras bodde i Södra Møre och Blekinge, tjänstgjorde på stationen fyra månader varje år.

Båtsmännen skulle när de kommenderades till Karlskrona räknas till stadens befolkning. Med Tabellverkets, föregångare till Statistiska centralbyrån, skapande 1744 blev den svenska statskyrkans primära uppgift att föra bok över församlingarnas medlemsantal. Folkräkningarna ägde rum i samband med husförhören och till medlem räknades den som tog nattvarden i församlingen. Men Tabellverket lyckades aldrig sammanställa någon befolkningsmängd för Karlskrona då Kungl. Karlskrona amiralitetsförsamlingen konsekvent struntade i att lämna några befolkningsuppgifter. Upprepade påtryckningar skickades från Tabellverket till församlingen att lämna uppgifter, men församlingen svarade att de militära kommenderingarna som stundom bara varade en månad gjorde det omöjligt för församlingen att föra bok. Tabellverket hänvisades därför till flottan som förde rullor över det kommenderade manskapet. Några husförhör genomfördes inte heller då det var en icke territoriell församling och medlemmarna bodde blandat med de svenska- och tyska församlingarnas medlemmar. Detta innebar folkräkningen var en omöjlig uppgift i Karlskrona och historikerna får uppskatta det historiska antalet invånare. Klart är dock att båtsmännen skall räknas in i befolkningen vilket innebär att Karlskrona under perioden ca 1721–1820 skall ses som Sveriges näst största stad, med en större folkmängd än Göteborg.

Flottans organisation av 3 000 båtsmän, hundratals underofficerare och officerare, civila tjänstemän och hantverkare utgjorde mer än två tredjedelar av stadens befolkning. Över denna organisation, som av förvaltningsexperten Solomon von Otter i 1723 års riksdag betraktades vara en stat i staten, bestämde Amiralitetet. I den stad som skapats för att bli örlogsflottans huvudstation, där en majoritet av stadens befolkning tillhörde amiralitetsförsamlingen och fick sin utkomst från flottan, utgjorde örlogsofficerarna den sociala eliten. Karlskrona svenska församling som samlade stadens borgerskap, utgjorde mindre än en tredjedel av stadens befolkning och handels societeten bestod år 1791 enbart av 91 personer. Tyska församlingen som grundats på initiativ av Hans Wachtmeister var de facto hans patronatsförsamling och Heliga Trefaldighetskyrkan hans begravningskapell. I samband med församlingens grundande på 1690-talet fanns det enbart 23 tyska familjer i Karlskrona och amiralitetssuperintendenten avrådde från att en tysk församling skulle grundas, med argumentet att det fåtalet tyskar som fanns snabbt skulle försvenskas. Detta skedde också varför en svenskspråkig präst i mitten av 1700-talet fick anställas för att ombesörja församlingens dagliga rutiner.

Lars Feuk, Stadsförsamlingens första kyrkoherde, 1846–1857, skrev följande om Karlskrona år 1883:

Staden Carlskrona, hufvudstation för svenska örlogsflottan, intager naturligtvis ett framstående rum bland rikets städer, dock icke såsom sjöstad i egentlig mening, ty, med undantag af den liflighet, som rådande inom flottans etablissementer, hvilat en viss tungsinthet öfver sjelfva staden, liksom ett tungt moln öfver en klippa i hafvet ... Innevånarne ega i allmänhet icke det blekingska vikingalynnet. De flesta äro icke heller ursprungligen infödda blekingeboar. De utgöra så att säga kolonister från olika landsändar. Den allmänna bildningen står ganska högt, en följd av flottisternas inverkan på det sociala livet. De insigter och den verldserfarenhet flottans officerare ega utöfva sitt inflytande på samhällsandan.²

Fortfarande i mitten av 1800-talet dominerade örlogsofficerarna det sociala livet i örlogsstaden, vilket de gjort sedan stadens grundande. Under perioden 1739–1875 krävde örlogsflottan en treårig segelerfarenhet utanför Öresund av löjtnanterna för att de skulle kunna avancera till kaptens grad. Under 1700-talet innebar detta att 47 % av örlogsofficerarna hade tjänstgjort på utländska handels- och örlogsfartyg. Under 1800-talet ökade andelen till 66 % som en konsekvens av statsmaktens nedprioritering av örlogsflottan. I den nya defensiva försvarsdoktrinen, Centralförsvarsdoktrinen, som antogs under 1810-talets senare del, fanns det inget utrymme för örlogsflottan, som var ett offensivt vapen. Flottan kom därför inte att rustas någon gång under perioden 1814–1848. För att örlogsofficerarna skulle få segelerfarenhet var därför ett större antal tvungna att söka utrikes tjänst. De internationella erfarenheterna kom sedan att prägla örlogsstaden Karlskrona. De globala rörelserna blev närvarande i det lokala livet och det var till denna miljö Fabian Philip och hans utökade familj anlände 1780.

Fabian Philip och den judiska församlingen

När judereglementet antogs 1782 fanns det ingen laglig rätt för Fabian Philip att stanna i Karlskrona och Handels societeten fick ett oantastligt juridiskt argument för sin klagan. Historikern Viktor Karadý har influerats av Max Weber när han undersökt judarnas historia i Centraleuropa och menar att de utgjorde en protobourgeoisie som underlättade övergången från feodalism till det kapitalistiska ekonomiska systemet. Karadý menar att den godtyckliga situation judarna befann sig i när feodalhärskarna helt plötsligt kunde stänga den ekonomiska nisch judarna tillåtits vara verksamma inom hade utrustat dem med en särskild ekonomisk sensibilitet. De var tvungna att vända varje uppkommen situation till ekonomisk framgång. Fabian Philip hade, som nämnts ovan, fått burskap som nipperhandlare i Karlskrona år 1780. Möjligheten för honom att vara verksam inom denna näring försvann när Karlskrona inte blev en av de platser där judar tilläts bo och verka. Men under sina två år i staden hade Philip identifierat en nisch inom flottans militärindustriella komplex som flottan själv inte utvecklade, segeldukstillverkning.

År 1782 erbjöd sig Philip för egna pengar att till gagn för flottan bygga en segelduksfabrik. Som motprestation ville han att flottan skulle hjälpa till att utverka ett undantagstillstånd från Judereglementet. Chefen för flottan, generalamiral Henrik af Trolle, ledaren för Sveriges största industriäggning insåg fördelarna med förslaget och förordade det. På villkor att Philip byggde och startade fabriken fick han tillstånd av Gustav III att stanna i Karlskrona. När Trolle avled 1784 och Carl August Ehrensvärd utsågs till chef för örlogsflottan hade Philip ännu inte startat fabriken varför Handels societeten åter klagade på den judiska närvaron. Men Ehrensvärd följde samma linje som sin företrädare och försvarade judarna. Den 1 mars 1785 startades segelduksfabriken vid Lyckebyåns utlopp. Fabian Philip var nu ensam leverantör av segelduk till örlogsflottan och en del av det svenska militärindustriella komplexet.

Handels societetens missnöje kvarstod dock. Efter den stora stadsbranden 1790 riktades åter klagomål mot judarna. Amiralen Anton Johan Wrangel och Varvsamiralen Fredrik Henrik af Chapman försvarade då i brev till Kungl. Maj:t den judiska närvaron i Karlskrona. Det sista klagomålet som restes mot judarna i Karlskrona var när handelsmannen S.W. Hackson år 1811 i egenskap av riksdagsledamot för borgarståndet försökte få Fabian Philip förvisad från Karlskrona. Samma år förvärvade Fabian Philip herrgården Afvelsgårde i Lyckeby genom att konteramiralen Nils Elias Rosensvärd transporterade köpet av herrgården på Philip. På detta sätt rundade Amiralitetet och Philip Judereglementets förbud mot judars rätt att äga fast egendom på den svenska landsbygden.

Köpet av Afvelsgårde hade fem år tidigare föranletts av köpet av Rubenska gården i köpmannakvarteret i centrala Karlskrona. Den sociala mobilitet Philip uppvisade genom sina fastighetsförvärv visade att han ingick i Karlskronas sociala elit. År 1819 blev han och hans utökade familj, det vill säga hela den judiska församlingen i Karlskrona, av Kungl. Maj:t upptagna till svenska undersåtar. Den judiska församlingen i Karlskrona var alltså den första i sin helhet att åtnjuta svensk medborgarerätt.

Antagandet av Centralförsvarsdoktrinen innebar en drastisk lågkonjunktur för Karlskrona och denna kom att vara fram till 1870-talet när den svenska staten åter insåg värdet av en svensk örlogsflotta. Efterfrågan på segelduk minskade samtidigt som modernare segelduksfabriker i Göteborg

kunde producera billigare och bättre segelduk. Fabian Philip fick därför avveckla fabriken 1830. Den enda ekonomiska möjligheten som erbjöds i Karlskrona 1830–1870 var jordbruket. Afvelsgårde herrgård som införskaftsobjekt som statusobjekt, blev nu centrum för den judiska ekonomiska verksamheten i Karlskrona under perioden.

Fabian Philip äktade 1786 Rosa Fürst och 1790 nedkom paret med deras enda barn, dottern Eleonore. Enligt judisk tradition flyttar vid giftermålet hustrun till sin makes familj, men i äktenskapet mellan Eleonore och Jerachmiel ben Moses Ruben, flyttade maken från Hamburg för att bosätta sig i Karlskrona 1811. Den status Philip vunnit i Karlskrona skulle dottern aldrig nå i Hamburg.

Äktenskapet resulterade i sju barn, fem söner och två döttrar, innan det upplöstes 1830. Att Fabian Philip var besviken på sin tidigare svärson framgår av hans testamente, där den tidigare mågen anklagas för att ha bidragit till Philips allt för tidiga död vid 78 års ålder. Troligtvis hade Ruben sysslat med ljusskygga affärer. År 1818 häktades han och fördes till Kalmar slott anklagad för att ha köpt stulet kyrksilver. I den efterföljande rättegången frikändes dock Ruben, men Philip fick uppstå hela sitt sociala kapital inför rättegången. Chefen för örlogsflottan vice amiral P G Lagerstråle, Varvsamiralen D G Nordenskjöld, justitieborgmästare, hovrättsrådet M. Hjort och kyrkoherde i Tyska församlingen vittnade alla om Rubens och judarnas goda uppförande i Karlskrona. Rättsprotokollen trycktes och gavs ut på Fabian Philips bekostnad för att förhindra ryktesspridning.

De två döttrarna giftes bort till Tyskland och Storbritannien. Av sönerna var det bara den äldsta, Moritz Ruben, som följde den för tiden klassiska judiska utbildningsgången med skolning inom familjeföretaget. Han skickades också till släktingar i Hamburg och London för praktisk handelsutbildning. De övriga fyra sönerna bröt det judiska mönstret genom universitets- och högskoleutbildningar. Isaac Otto och Leopold Ruben gick på lantbruksutbildning i Degeberg i Västergötland och köpte på 1840-talet herrgårdarna Hoby Kulle i Bräkne Hoby och Vedeby Norregård, granne till Afvelsgårde i Lyckeby. Rudolf Ruben studerade medicin vid Uppsala universitet och promoverades till medicine doktor i Heidelberg. Ludvig Ruben utbildade sig till konstnär under en 20-årsperiod i Europa. Motsvarande utbildningsmönster uppvisade inte den övriga judiska gruppen i Sve-

rige förrän perioden 1900–1920. I mitten av 1800-talet kom jordbruket att vara den dominerande näringen för familjen Ruben och den judiska församlingen i Karlskrona. I svenskjudisk historia är det bara judarna i Karlskrona som haft jordbruket som huvudnäring. Men samtidigt investerade Moritz Ruben i Filialbanken i Karlskrona som han var medgrundare till år 1852.

Filialbankerna var affärsbanker som startades på Riksbankens initiativ för att tillgängliggöra kapital i den ganska outvecklade svenska jordbruksökonomi. När den nya oktroyen gavs år 1862 ändrades namnet till Filialbanken i Blekinge och år 1872 ombildades banken till AB Blekinge Bank.

Bygget av södra stambanan försämrade möjligheterna för den ekonomiska utvecklingen i Blekinge, då de smäländska bönderna lastade sina trävaruprodukter på järnvägen och förde dem till hamnarna i västra Skåne, istället för att föra ut dem över de blekingska hamnarna. Det var först 1874 som Karlskrona anslöts till södra stambanan via Karlskrona-Wäxiö järnväg. Blekinge kustbana nådde Karlskrona 1889. Färdigställandet av järnvägsanslutningen till Växjö sammanföll med den begynnande industrialiseringen av Karlskrona, vilket följde den allmänna svenska industrialiseringen 1870–1890.

Bröderna Anton och Ludvig M Ruben övertog den spannmålshandelsfirma fadern Moritz Ruben startat under 1830-talet. Bröderna omvandlade spannmålsfirman till grosshandelsfirman Ludvig M Ruben & Co år 1866 och år 1873 vann firman upphandlingen av tegelsten till örlogsflottan. Detta kontrakt markerar brödernas övergång till den industrialiserade ekonomin. Åren 1873–1879 producerade Ruben tegel för bygget av Skepps-gossekasernen på tegelfabriken vid Stora Vörta i Nättraby. Nästa steg i utvecklingen var startandet av en tobaksfabrik på den Rubenska gården i centrala Karlskrona år 1876. Fabriken omvandlades år 1886 till Rubens Tobaksfabriksaktiebolag.

Till år 1900 hade tobaksfabriken utvecklats till Sveriges näst största producent. Ludvig M Ruben flyttade 1897 till Stockholm, varför Anton Ruben kvarstod som ensam direktör. Efter sekelskiftet 1900 överläts skötseln av fabriken på Wilhelm Qvarfott medan Anton Ruben skötte sina investeringar från kontoret i AB Blekinge Bank.

År 1917 var AB Blekinge en av fyra regionalbanker som tillsammans med Riksförbundet Landsbygdens Folk bildade AB Lantbrukarbanken.

Detta visade sig dock vara en mindre lyckad banksammanslagning när den krigstida högkonjunkturen ebbade ut i början av 1918. Banken förstatligades år 1921 och ombildades till den statliga AB Jordbrukarbanken. I bankrekonstruktionen räddades insättarnas pengar medan de tidigare ägarna gick lottlösa.

Detta var inte det första slaget mot entreprenörsfamiljen Ruben. År 1914 hade Sveriges förenade tobaksfabriker bildats för att motverka hotet om nationalisering. Detta hjälpte dock föga, den svenska staten nationaliserade den svenska tobaksproduktionen år 1915. Familjen Ruben blev ersatt, men Otto Ruben, son till Anton Ruben gjorde våghalsiga affärer. Den stora svenska exportprodukten under krigsåren var trävaruprodukter till bygget av Västfrontens skyttegravar. I samband med en stor trävaruaffär i Riga blev Otto Ruben lurad av en leverantör. Det timmer han beställt och betalt levererades aldrig.

Förlusten av tobaksfabriken, bankens konkurs och den misslyckade trävaruaffären i Baltikum innebar slutet för familjen Ruben som dominerande entreprenörer i Karlskrona. Åter blev Afvelsgärde och jordbruket central näring för familjen Ruben i Karlskrona.

År 1838 avskaffades judereglementet och Sveriges judar blev undersåtar av mosaik trosbekännelse. Bostadsrestriktionerna upphörde också detta år. Det är från detta år som de judiska församlingarna i Sverige kallas mosaiska. Den Mosaiska församlingen i Karlskrona var under perioden 1782–1862 en angelägenhet för familjerna Philip/Ruben i Karlskrona. Fram till år 1860 minskade dock församlingens antal till 14 individer, vilket fick praktiska konsekvenser för församlingens inre liv. Judendomen är en ortopraxi och för att fira gudstjänst krävs 10 vuxna män. I mitten av 1800-talet var detta praktiskt omöjligt för Mosaiska församlingen i Karlskrona. Familjen Ruben valde ändå att upprätthålla församlingen, vilket accentuerar kvinnans roll inom familjen Ruben.

Moritz Ruben gifte sig på 1840-talet med Rebecca Symons från London. Hon var uppfostrad inom den anglojudiska traditionen som anammat det anglikanska levnadssättet. Enligt ortodox judisk sedvänja är det mannen som är traditionsförmedlare. I Storbritannien övertog den judiska kvinnan ansvaret för barnens religiösa fostran i det judiska hemmet, den brittiska kvinnans sfär. Detta beteende medförde Rebecca Symons till Karlskrona när hon äktade Moritz Ruben.

År 1862 anlände de första östjudiska invandrarna till Karlskrona. Dessa möttes av skepsis av den mosaiska församlingen. Den lokala ekonomin gav dock inte dessa invandrare många möjligheter. Det var först på 1870-talet som de östeuropeiska judarna kom att bosätta sig i staden och snart blev de fler än de ursprungliga medlemmarna. År 1887 anställdes Herman Flaum som religionslärare, vilket markerade församlingens religiösa omvandling till ortodox invandrarförsamling. Trots detta kom familjen Ruben att fortsätta att vara medlemmar i församlingen och besätta ordförandeposten fram till 1934.

Judisk integration i Karlskrona

En händelse vid församlingsföreståndare Arvid Rubens bortgång visar den mosaiska församlingens ställning och dess medlemmars integration i det Karlskronitiska samhället. I samband med dödsfallet infördes "Arvid Ruben In Memoriam" i *Judisk krönika*:

Så har du, Arvid Ruben, med din kärleksfulla personlighet och personliga kärleksfullhet i och utanför Karlskrona förvärvat dig en evig minnesvård. Man behöver icke, så säga våra vise, resa monument av sten åt rättrådiga, deras ord och gärningar äro de bästa och varaktigaste minnesvårdar. Klockringningen från kyrkorna för dig, den judiske, av hela staden högt älskade sonen, verkade upplyftande i denna tid av hat och förföljelse.³

Wholstein hävdar alltså att Arvid Ruben, som jude, var stadens son och älskad av hela Karlskrona och att det var därför som kyrkornas klockor ringde i respekt. Det hör till genren att den dödes förtjänster förstoras och det fanns ett behov bland svenska judar att efter det nazistiska maktövertagandet framhålla att relationerna till majoritetsbefolkningen var goda. Wholsteins beskrivning av Arvid Rubens popularitet kan alltså vara något överdriven. Det finns dock inte någon anledning att betvivla uppgiften om klockringningen och det är den som är intressantast i sammanhanget; att ringa själaringning för en främmande trosbekännare stred nämligen mot Svenska kyrkans ordning.⁴ Det faktum att detta gjordes ändå får därför sä-

gas ge en antydning om familjen Rubens ställning i lokalsamhället. En sökning i 1934-års kyrkorådsprotokoll för Karlskrona stadsförsamling visar att klockringningen inte föregicks av något beslut i kyrkorådet. Arvid Rubens efterträdare på posten som ordförande för Mosaiska församlingen i Karlskrona blev Israel Kirstein, som invandrat till Karlskrona på 1910-talet. Kirstein blev den förste ordföranden utanför familjerna Philip/Ruben.

En utställning som anordnades på Blekinge Museum år 1943 är ett annat exempel på judarnas integration i Karlskrona. Den 20 april 1943 öppnades utställningen "Mitt vackraste handarbete" på Blekinge Museum i Karlskrona. I denna ingick en avdelning som förevisade "Fru Elise Rubens garderob". Elise Ruben presenterades i utställningskatalogen som köpmannadotter från Hamburg:

Född 1861 22/8, förlovad 1880, gifte sig i Hamburg 1881 11/9 med grosshandlare Anton Ruben. De bebodde sedan början av 1800-talet av släkten innehavda fastigheten Drottninggatan 48, Karlskrona och egendomen Afvelsgårde i Lösens socken, den senare företrädesvis sommarhalvåret.⁵

Katalogen nämner ingenting om makarna Rubens judiska tillhörighet, men giftermålet med Anton Ruben, kopplingarna till Rubenska gården och till Afvelsgårde berättade möjligen för besökarna att hon var judinna.

Genom utställningen gjordes Elise Ruben till representant för lokalsamhället och dess elit. Redan i nyhetsrapporteringen inför utställningens öppnande lät *Blekinge Läns Tidning (BLT)* sina läsare veta att "Av familjen Ruben, Afvelsgårde, skänkta dräkter, bestående av fru Elise Rubens garderob från omkring 1880–1906 exponeras separat i särskilt arrangemang."⁶ Utställningen var ett samarbete mellan Blekinge Museum och Karlskrona husmodersförening. Syftet uttrycktes av husmodersföreningens ordförande Millan Borgström till *BLT* under vernissagen: "Mitt vackraste handarbete' vill [...] genom exemplets makt söka uppfostra sina besökare till god smak, när det gäller handarbete."⁷

Fru Elise Ruben framställdes som en förebild för lokalsamhället Karlskrona. I recensionen "Stilfull och stimulerande utställning på Blekinge Museum" som infördes följande dag berördes "Fru Elise Rubens garderob":

En avdelning på utställningen, som säkerligen kommer att tilldra sig särskilt intresse, är den, där framlidna fru Elise Rubens till muséet donerade garderob från tiden mellan 1880 och 1906 visas. I stiltrogen miljö har fru Malmgren här ordnat de väl bevarade dräkterna, vilka på sitt sätt ger en helt intagande bild av den vackra och eleganta karlskronadam, som en gång bar dem.⁸

Sydöstra Sveriges dagblad (SSD) recenserade också utställningen under rubriken "Mitt vackraste handarbete' Intressant broderi- och dräktutställning på Blekinge Museum":

Utställningens intressantaste är utan tvivel fru Elise Rubens garderob, som ägnats inte mindre än två rum. Det är kläder för fest och vardag, som denna förmögna och högt kultiverade dam burit, och som hennes barn bevarat i decennier. Det ger en tidsenlig och intressant bild av kvinnomodet under de senaste decennierna av 1800-talet och kring sekelskiftet och samlingen är smakfullt arrangerad av doktorinnan Thyra Malmgren. [...] De tidigare årens kläder och linnevaror härstamma med största sannolikhet från utlandet – troligast från Hamburg, där fru Ruben var född.⁹

SSD var socialdemokraternas organ i Blekinge, medan *BLT* var den liberala morgontidningen. Tidningarna riktade sig alltså till olika läsekretsar, arbetarklassen respektive en mer högerorienterad publik. Trots att *Sydöstrans* läsare kunde förväntas vara mer vänsterorienterade, lyfte tidningens recensent fram den förmögna fru Ruben som en "högt kultiverad dam". I *BLT* beskrevs fru Ruben som "den vackra och eleganta Karlskronadam, som en gång bar dem."

Familjen Ruben var flitiga bidragare till utställningen och familjens föremål förekommer på 13 av utställningskatalogens sammanlagt 23 sidor. Sista sidan ägnas helt åt en levnadsbeskrivning över Elise Ruben. Bland annat skriver Thyra Malmgren:

Hennes väsen var fint och försynt och hennes goda hjärta uppenbarade sig i den stora hjälpverksamhet för mindre lyckligt lottade, i hennes stora intresse för sådana institutioner som Barnkrubban, Barnhemmet m.fl., som hon var med om att starta och på mångahanda sätt främjade. Hennes och hennes mans filantropiska verksamhet, som tagit sig uttryck i donationer av skilda slag, äro väl kända i Karlskrona.¹⁰

Fru Elise Rubens judiska tillhörighet var inget som Husmödraföreningen och Blekinge Museum nämnde och som framgått var det inte heller något som lyftes fram i recensionerna. Istället är det den välgörande societetsdamen, medlemmen av en av stadens gamla, ledande familjer som presenteras. Som främsta kvinnliga representant för den Rubenska släkten var det självklart och naturligt för Husmödraföreningen och Blekinge Museum att göra henne till en förebild för det Karlskronitiska lokalsamhället. Samtidigt är det värt att betona att de därigenom under brinnande världskrig framställde en judisk kvinna som förebildlig. Det finns dock, som konstaterats, inte något i det samtida materialet som antyder att detta var en medveten markering och inte heller något som nämndes i utställningskatalogen eller i recensionerna men med tanke på att familjens judiska tillhörighet var känd i lokalsamhället är det inte orimligt att föreställa sig att den av somliga besökare kan ha uppfattats som en sådan.

Avhandlingen kunde visa att tack vare örlogsflottans internationella orientering och örlogsofficerskårens heterogena sammansättning integrerades den judiska församlingens familjer i Karlskrona. Redan år 1819 kom församlingen i sin helhet att bli svenska undersåtar genom Fabian Philips ansökan om att få bli svensk undersåte. Köpet av Afvelsgärde var från början ett statusprojekt, men blev efter år 1830 centrum i den satsning på jordbruket. Flottan hade fått drastiskt minskade anslag efter antagandet av Centralförsvarsdoktrinen och efterfrågade mindre segeltyg, varför Philip blev tvungen att nedlägga produktionen år 1930. Jordbruket kvarstod därför som enda gångbara näringen, trots att detta näringsfång var stängt för judar fram till 1860. År 1850 var jordbruket huvudnäring för den Mosaiska församlingen i Karlskrona och visade att judarna var förbundna med fädernejorden. När den moderna industrialiseringens sköt fart på 1870-talet, fanns familjen Ruben med som entreprenörer och deltog aktivt i moderniseringen av örlogsstadens ekonomi. De bidrog därmed till att bryta det totala lokala ekonomiska beroendet av örlogsflottan.

Summary

Until 1779 Jews were not allowed to live in Sweden and in 1782 the Jewish settlement of Sweden was restricted to Stockholm, Gothenburg and Norrköping. But the naval establishment in Karlskrona managed to obtain an exception for Fabian Philip and his extended family. The family came to constitute the Jewish congregation in Karlskrona in the period 1782–1862. Karlskrona therefore became the fourth city in Sweden where Jews were allowed to settle. Fabian Philip and his family originated from Bützow in northern Germany.

To understand the local context of Karlskrona it is vital to understand the economic and social structures of the city. The City of Karlskrona was founded in 1680 to become the new principle navy base of Sweden. Founded and built by the Swedish Royal Navy, Karlskrona was to become the only naval city of Sweden. This article shows that the local economy was totally dominated by the Swedish Royal naval shipyard and workshops. The Swedish Royal Navy consumed enormous quantities of food and goods, all produced locally. The consumption was on an industrial scale but produced on an artisan level. The work was organized and led by naval officers who were internationally orientated and experienced. The naval officers constituted the local social elite and whose international experiences created an internationally oriented social environment, contrary to normal Swedish towns, which were dominated by local burghers. Thanks to the naval officers, the local culture of Karlskrona was a product of global forces. At the same time thousands of annually commissioned navy sailors, used in production, created a social disturbance in the local space.

It was Fabian Philip's intention that the sailcloth factory should be inherited by his son-in-law but, due to the competition from Gothenburg and the decrease in demand from the navy, the once thriving business had to close. In 1811 Philip became the first Jew in Sweden to be allowed to own a landed estate. Otherwise Jews were not allowed to own property on the Swedish countryside until 1860. But the naval officers had integrated Philip in the local social elite, and owning a landed estate was part of expressing social belonging. On Philip's behalf the naval officers circumnavigated the legislation and made it possible for him to be a landowner

and own Afvelsgärde mansion. In the 1830s Afvelsgärde became part of the economic strategy when agriculture was the only economic niche possible in the economically neglected Karlskrona. Two additional two landed estates were bought in the 1840s. Of all the landed estates owned by Jews in Sweden, ten percent were to be owned by the Ruben family.

Källor

"Arvid Ruben In Memoriam"; *Judisk Krönika* Maj 1934.

Borgström, Millan; Malmgren, Thyra. "Mitt vackraste handarbete" *En broderi- och dräktutställning på Blekinge Museum* 20.4- 8.5 1943. Karlskrona 1943.

Feuk, Lars. *Historiska Skizzer och Siluetter från Carlskrona af Larifari*. Kristianstad 1883.

Hilson, Mary. *Political change and the rise of labour in comparative perspective. Britain and Sweden 1890–1920*. Lund 2006.

Kyrkio-Lag och Ordning. Stockholm 1687.

Kyrkoordning 2017 Med angränsande lagstiftning för Svenska kyrkan. Stockholm 2017.

"Mitt vackraste handarbete. Stilfull och stimulerande utställning på Blekinge Museum"; *BLT* 20 april 1943.

"'Mitt vackraste handarbete'. Intressant broderi- och dräktutställning på Blekinge Museum"; *SSD* 21 april 1943.

Svensson, Harry R:son. *Fabian Philip, familjen Ruben och örlogsstaden. Entreprenörfamiljen som grundade mosaiska församlingen i Karlskrona 1780-1945*. Stockholm. 2017.

Noter

¹ Hilson 2006, s. 176 f.

² Feuk 1883, s. 1 f.

³ "Arvid Ruben In Memoriam"; *Judisk Krönika* Maj 1934.

⁴ Fram till 1993 var det 1686-års kyrkolag som bestämde ordningen inom Svenska kyrkan. Ändringar och tillägg gjordes dock. Lagens 18:e kapitel behandlar ordningen vid begravning. Främmande trosbekännare fick gravsättas men inga kristna riter skulle utövas. I svenska kyrkans ordning av år 2017 stipuleras: "Själaräringning får ske när någon som tillhörde Svenska kyrkan har avlidit." Kyrkoordning för Svenska kyrkan kap. 24 §6.

⁵ *Mitt vackraste handarbete. En broderi- och dräktutställning på Blekinge Museum 20.4–8.5 1943*, s. 22.

⁶ *Mitt vackraste handarbete. Stilfull och stimulerande utställning på Blekinge Museum; BLT 20 april 1943.*

⁷ *Mitt vackraste handarbete. Stilfull och stimulerande utställning på Blekinge Museum; BLT 20 april 1943.*

⁸ *Mitt vackraste handarbete. Stilfull och stimulerande utställning på Blekinge Museum; BLT 20 april 1943.*

⁹ *Mitt vackraste handarbete. Intressant broderi- och dräktutställning på Blekinge Museum; SSD 21 april 1943.*

¹⁰ *Mitt vackraste handarbete. En broderi- och dräktutställning på Blekinge Museum 20.4–8.5 1943*, s. 1ff & 23.